

PARTIKULE KAO VRSTA RIJEČI U ARAPSKOM JEZIKU

Sažetak

Zbog učestale upotrebe u jeziku i značajne uloge u formiranju rečenice, partikule su često predstavljale predmet lingvističkih analiziranja, interpretiranja i definiranja. Partikule se dovode u središte savremenih lingvističkih istraživanja posebno nakon osporavanja tradicionalne tripartitne klasifikacije riječi i svrstavanja u partikule nekih riječi koje u tripartitnoj klasifikaciji pripadaju imenicama i glagolima. Prema preovlađujućem mišljenju klasičnih gramatičara, partikule su riječi koje izriču značenja u drugim riječima, tako da se njihovo potpuno značenje razumijeva isključivo kada se koriste u konstrukcijama s punoznačnim riječima. Prema manjem broju gramatičara, partikule izriču i potpuna značenja.

Kad se govori o formalnim karakteristikama partikula, uglavnom se ističu njihova potpuna nepromjenljivost i nederivativnost, što podrazumijeva odsustvo svih vrsta afiksa koje primaju promjenljive vrste riječi. U značenjskom pogledu partikule se tretiraju kao nepunoznačne riječi koje zbog svojega nejasnog značenja zahtijevaju punoznačne riječi s kojima zajedno izražavaju potpuno značenje. Partikule se u savremenim lingvističkim analizama definiraju i kao funkcionalne riječi zato što služe uglavnom za uspostavljanje konekcijskog odnosa s drugim riječima u smislu povezivanja različitih dijelova rečenice, pri čemu izražavaju i različite odnose koji vladaju među njima. Uspostavljanjem različitih odnosa zavisnosti s punoznačnim riječima partikule izriču i specifična funkcionalna značenja, kao što su negacija (*nafj*), koroboracija (*ta'kid*), pitanje (*istifhām*) i sl. Veza koja se tom prilikom uspostavlja među dijelovima rečenice označava se kao poseban stil izražavanja. Sa sintaksičkog aspekta, najznačajnija osobina partikula je što ne mogu biti konstitutivni dio rečenice.

Prema nekim savremenim arapskim lingvistima koje predvode Ibrahīm Anīs i Tammām Ḥassān, tradicionalna tripartitna klasifikacija riječi je preuska, jer ne obuhvata sve vrste riječi u arapskom jeziku. U svojim klasifikacijama oni partikule označavaju kao *adawāt* i, pored partikula (*hurūf*) u tradicionalnoj klasifikaciji, u ovu vrstu riječi ubrajaju i druge vrste koje, prema tradicionalnoj klasifikaciji, spadaju u imenice i glagole. Međutim, pristalice tripartitne podjele riječi izrazom *adawāt* označavaju „gramatička sredstva“ (*adawāt nahwiyya*) koja mogu biti sve tri vrste riječi, kojima se uspostavljaju sintaksički odnosi s drugim riječima, čime se ostvaruju različita značenja, mnogobrojne funkcije i raznovrsne konstrukcije unutar rečenice.

Ključne riječi: partikule, vrste riječi, arapski jezik, gramatika, sintaksa, klasifikacija riječi.

Uvod

Partikule (*hurūf*) u tradicionalnoj klasifikaciji riječi, nakon imenica (*asmāʿ*) i glagola (*afʿāl*), predstavljaju treću vrstu riječi u arapskom jeziku. Kao posebna vrsta riječi, partikule se razlikuju od imenica i glagola u etimološkom, formalnom, funkcionalnom, semantičkom, čak i ortografskom pogledu, jer se neke pišu zajedno s riječima na koje se odnose a druge odvojeno. Partikule su u odnosu na imenice i glagole specifične i po tome što predstavljaju heterogenu vrstu riječi koje nemaju jedinstvene morfološke i sintaksičke karakteristike. Posebno je značajna njihova učestalost javljanja u rečenici koja je mnogo češća od imenica i glagola, bez obzira što je broj partikula u jeziku znatno manji od broja imenica i glagola. Za razliku od imenica i glagola, partikule se, bez obzira na novonastale potrebe društva ili stvaralačku moć govornika u proizvodnji novih riječi, ne mogu stvarati i kao nove leksičke jedinice uvoditi u jezik, niti unositi iz drugih jezika kao strane riječi. Partikule se razlikuju od imenica i glagola i po tome što samostalno ne izražavaju potpuno značenje, što su u izvornom smislu sufiksarno potpuno nepromjenljive prema obliku i prema poziciji u rečenici i što su sintaksički zavisne riječi, zbog čega ne mogu biti ni konstitutivni dijelovi rečenice, odnosno vršiti funkciju subjekta i predikata.

S obzirom na to da upotrijebljene izvan konteksta ne izriču potpuno značenje koje se razumijeva isključivo nakon uspostavljanja vremenskog, prostornog ili nekog drugog odnosa s imenicama i glagolima kao punoznačnim riječima ili cijelom rečenicom, partikule se označavaju i kao „pomoćne“, „nepunoznačne“ i „odnošajne riječi“. Budući da se uspostavljanjem odnosa između različitih elemenata rečenice ističe njihova funkcionalna uloga i da se značenje koje tom prilikom izriču označava kao funkcionalno, a ne leksičko, koje se izvan konteksta u potpunosti ne razumije, partikule se označavaju i kao „funkcionalne riječi“. Zato što se funkcionalna uloga partikula objašnjava njihovim gramatičkim značenjem, one se označavaju i kao „gramatičke riječi“. Partikule se često označavaju i u negativnom smislu u odnosu na imenice i glagole, kao riječi koje nisu ni imenice ni glagoli, odnosno riječi koje nemaju morfološka ni sintaksička obilježja imenica i glagola, kao što su: fleksija, *nūnacija*, određeni član, oblici dvojine i množine, ne mogu biti subjekt i predikat, zatim atribut, niti biti atributirane i sl. Međutim, i pored toga, partikule se smatraju riječima zbog neovisnosti pojma koji označavaju kao i zbog toga što, za razliku od afiksa, koji modificiraju značenja pojedinačnih leksičkih jedinica, utječu na promjenu značenja rečenice. Partikule se zbog toga tretiraju kao riječi i kada se sastoje od jednog konsonanta.

Zbog navedenih i drugih osobenosti o kojima će u ovome radu biti riječi, kao i njihove značajne uloge u formiranju rečenice, partikule su često među

arapskim gramatičarima bile predmetom različitih tumačenja, definiranja i klasificiranja. Pitanje partikula ponovo se našlo u središtu gramatičkih istraživanja i različitih lingvističkih analiziranja i interpretiranja nakon što su neki savremeni arapski gramatičari doveli u pitanje i samu tradicionalnu tripartitnu klasifikaciju riječi, te nakon što se u tradicionalnoj klasifikaciji riječi počeo koristiti i izraz *adāt* (mn. *adawāt*) za označavanje partikula, a u klasifikacijama nekih savremenih arapskih gramatičara i za označavanje nove vrste riječi.

Definiranje partikula

U ranoj arapskoj gramatičkoj tradiciji *ḥarf* (mn. *ḥurūf*), kao gramatički termin, označava dvije jezičke jedinice: glas kao osnovnu jezičku jedinicu u govoru, odnosno slovo arapskog alfabeta i vrstu riječi koja ima poseban sintaksički status. Riječ *ḥarf* u ranim gramatičkim djelima često se koristi i za označavanje sve tri vrste riječi (al-Farrā', al-Aḥfaš, al-Mubarrid). Tako *ḥarf* može označavati tri vrste jezičkih jedinica: glasove ili slova, uopće riječi i partikule kao posebnu vrstu riječi.¹

Prvi gramatičar koji je riječ *ḥarf* upotrijebio kao termin u gramatici bio je Sībawayh (um. oko 180/796), označavajući njome partikule kao treću vrstu riječi. Riječ *ḥarf* koristili su gramatičari i prije njega, među njima i al-Ḥalīl b. Aḥmad (um. 175/791), ali za označavanje riječi uopće ili slova arapskog alfabeta. Međutim, niko prije Sībawayha izrazom *ḥarf* nije označavao partikule kao posebnu vrstu riječi.²

U pogledu razumijevanja partikula i njihovoga definiranja među klasičnim arapskim gramatičarima postoje neznatne razlike koje, međutim, ne utječu na određivanje statusa partikula kao posebne vrste riječi. Sībawayh je bio i prvi gramatičar koji je na neki način definirao partikule ističući da predstavljaju riječi koje „služe za izricanje značenja koje nije (značenje) ni imenica ni glagola“ (جَاءَ لِمَعْنَى لَيْسَ بِاسْمٍ وَلَا فِعْلٍ).³ Ova definicija, iako predstavlja negativno određivanje partikula sa semantičkog aspekta, smatra se jednom od najpotpunijih, mada se iz same definicije ne razumije šta tačno znači „služe za izricanje značenja“ tj. da li partikule izriču samostalna značenja ili značenja u drugim riječima. Zbog toga je ova definicija bila predmetom različitih tumačenja, posebno onih koji su nastojali da je povežu s grčkim utjecajem.

1 Jonathan Owens, *Early Arabic Grammatical Theory, Heterogeneity and Standardization*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1990, str. 245-248.

2 Nūr al-Hudā Lūšan, *Ḥurūf al-ḡarr fī al-'arabiyya bayna al-muštalaḥ wa al-waḏīfa*, Ġāmi'a Qār Yūnus, Baṅgāzī, al-Ṭab'a al-ūlā, 1995, str. 12.

3 Abū Bišr 'Amr ibn 'Uṭmān ibn Qanbar Sībawayh, *al-Kitāb*, I-II, al-Maṭba'a al-kubrā al-amīriyya, Būlāq, al-Qāhira, 1316/1898-899 - 1317/1899-900, I, str. 2.

Sibawayhovu definiciju partikula prihvatila je većina kasnijih gramatičara. Manji broj među njima partikule definira na drugačiji način, kao npr. al-Aḥfaš (um. 215/830), koji ističe njihove morfološke karakteristike. On partikule označava kao riječi koje ne mogu biti glagoli ni pridjevi, ne mogu imati dvojinu, množinu niti biti promjenljive. Međutim, ovakva definicija, prema nekim tumačenjima, mogla bi obuhvatati i druge vrste riječi koje ne pripadaju partikulama, kao što su nepromjenljivi glagoli *بَسَّ*, *نَعِمَ*, *عَسَى*, glagolske imenice *مَهَ* i *صَهَ*, te zamjenice.⁴

Među prvim gramatičarima koji su prihvatili Sibawayhovu definiciju partikula bio je al-Mubarrid (um. 285/898). On partikule definira, također, kao riječi „koje služe za izricanje značenja“,⁵ dok ih Ibn al-Sarrāġ (um. 316/928) označava kao riječi koje ne mogu biti u poziciji subjekta i predikata, želeći time ukazati na razlike u pogledu sintaksičkog statusa partikula u odnosu na imenice i glagole, koji mogu biti konstitutivni dijelovi rečenice.⁶

Al-Zaġġāġī (um. 337/948) partikule definira, također, na temelju njihovog odnosa prema imenicama i glagolima. Povezujući gramatičko značenje partikula s leksičkim značenjem izraza *ḥarf*, on ističe da su partikule vrsta riječi koje predstavljaju granicu između imenica i glagola i uspostavljaju vezu među njima.⁷ Partikule se, prema al-Zaġġāġīju, definiraju kao riječi koje „označavaju značenje u drugim riječima“ (*مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ*). Tako se, npr., prijedlog *مِنْ* uvodi u govor da označi partitivnost, ali ne svoju, nego partitivnost druge riječi. Isto je i s prijedlogom *إِلَى*, koji označava dosezanje cilja koji izriče druga riječ. Definiranje partikula da „predstavljaju riječi koje nemaju karakteristike imenica i glagola“ ili kao „riječi koje zahtijevaju rečenicu u kojoj se realiziraju, kao u primjeru: *زَيْدٌ لَنْ يَقُومَ زَيْدٌ*“ *Zejd neće ustati*“, kako to čine neki gramatičari, prema al-Zaġġāġīju, predstavlja deskripciju partikula, a ne njihovo definiranje, isto kao i stav da „partikule predstavljaju riječi koje

4 Abū al-Ḥusayn Aḥmad ibn Fāris ibn Zakariyyā, *al-Šāhibī fī fiqh al-luġa al-‘arabiyya wa masā’ilihā wa sunan al-‘Arab fī kalāmihā*, (Ta’līq: Aḥmad Ḥasan Basaġ), Dār al-Kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, al-Ṭab‘a al-ūlā, 1418/1997, str. 50. Fāḍil Muṣṭafā al-Sāqī, *Aqsām al-kalām al-‘arabī min ḥayl al-šakl wa al-waḏīfa*, Maktaba al-Ḥānġī, al-Qāhira, 1397/1977, str. 85. Mas‘ad Muḥammad Ziyād, *Ḥurūf al-ma‘ānī*, str. 2, <http://www.drmosad.com/index57.htm>.

5 Abū al-‘Abbās Muḥammad ibn Yazīd al-Mubarrid, *Kitāb al-Muqtaḍab*, I-IV, (Taḥqīq: Muḥammad ‘Abdulḥālīq ‘Aḏīma), al-Qāhira, 1399/1979, I, str. 141.

6 Abū Bakr Muḥammad ibn Sahl al-Baġdādī ibn al-Sarrāġ, *al-Uṣūl fī al-naḥw*, I-II, (Taḥqīq: dr. ‘Abdulḥusayn al-Fatalī), Maṭba‘a al-Nu‘mān, al-Naġaf al-ašraf (I), Maṭba‘a Salmān al-A‘zamī (II), Baġdād, 1393 /1973, I, str. 43.

7 Abū al-Qāsim al-Zaġġāġī, *al-Īdāḥ fī ‘ilal al-naḥw*, (Taḥqīq: dr. Māzin al-Mubārak), Dār al-Nafā’is, Bayrūt, 1402/1982, str. 44.

nemaju karakteristike imenica i glagola i da zbog toga ništa od onoga što je dopušteno imenicama i glagolima nije dopušteno partikulama“.⁸

Međutim, al-Baṭalyūsī (um. 521/1127) u komentaru al-Zaḡḡāḡījevog djela *al-Ġumal* ističe da je ovakva definicija pogrešna, jer je nepotpuna zato što se u njoj ne navodi još i to da „partikule ne mogu zauzimati poziciju ni jednog od dva konstitutivna dijela rečenice, koji izražavaju potpuno značenje“, odnosno ne mogu biti subjekt i predikat. Zbog toga je, prema njemu, Sībawayhova definicija potpunija i bez ikakvih nedostataka.⁹

Ni prema Ibn ‘Uṣfūru (um. 663/1264-65), navedena al-Zaḡḡāḡījeva definicija nije u potpunosti tačna zato što i imenice izriču značenja u drugim riječima. Tako u primjeru: قَبِضْتُ بَعْضَ الدَّرَاهِمِ *Dobio sam nekoliko dirhema*, imenica بَعْضٌ, isto kao i prijedlog مِنْ, izriče značenje u riječi الدَّرَاهِمِ, tako da znači kao da je rečeno مِنْ الدَّرَاهِمِ. Zbog toga bi, kako objašnjava Ibn ‘Uṣfūr, partikule bilo ispravnije definirati kao „riječi koje izriču značenje u drugim riječima, a ne izriču samostalno značenje“. U tom slučaju definicija se ne bi mogla odnositi i na one imenice koje istovremeno izriču značenje u drugim riječima i imaju samostalno značenje.¹⁰

Abū ‘Alī al-Fārisī (um. 377/987-88), kao i Sībawayh, partikule definira kao riječi koje izriču značenje koje nije ni imensko ni glagolsko,¹¹ a Ibn Ğinnī (um. 392/1002) kao riječi koje nemaju obilježja imenica i glagola, nego služe za izricanje značenja u drugim riječima.¹² Ibn Fāris (um. 395/1005) smatra da Sībawayhovo definiranje partikula kao riječi koje „izriču značenje koje nije značenje ni imenica ni glagola“ najbliže određuje partikule pokazujući to primjerom: هَلْ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ? *Da li je Zejd otišao?*, u kojemu partikula هَلْ izriče značenje koje nemaju ni زَيْدٌ ni مُنْطَلِقٌ.¹³

I al-Zamahšarī (um. 538/1143-44) partikule definira kao riječi koje izriču značenje u drugim riječima, koje zbog toga dolaze uvijek zajedno s imenicama i glagolima i od njih se mogu razdvajati samo u slučaju elidiranja glagola, kada se, na temelju impliciranja ispuštenoga glagola, partikula ponaša kao

8 Al-Zaḡḡāḡī, *al-Īdāh fī ‘ilal al-naḥw*, 54-55.

9 Abū Muḥammad ‘Abdullāh ibn Muḥammad ibn al-Sayyid al-Baṭalyūsī, *Kitāb al-ḥulal fī islāh ḥalal min kitāb al-Ġumal*. Taḥqīq: Sa‘īd ‘Abdulkarīm Sa‘ūdī, s.l., s.a., str. 74-75.

10 Abū al-Ḥasan ‘Alī ibn Mu‘min ibn Muḥammad ibn ‘Alī ibn ‘Uṣfūr al-Iṣbīlī, *Šarḥ Ġumal al-Zaḡḡāḡī* (al-Šarḥ al-kabīr), I-II, (Taḥqīq: dr. Šāḥib Abū Ġanāh), ‘Ālam al-kutub, Bayrūt, 1419/1999, I, str. 101.

11 Abū ‘Alī al-Ḥasan ibn Aḥmad ibn ‘Abdulḡaffār al-Fārisī al-Naḥwī, *Kitāb al-Īdāh*, (Taḥqīq wa dirāsa: dr. Kāzīm Baḥr al-Murḡān), ‘Ālam al-kutub, Bayrūt, 1416/1996, str. 72.

12 Abū al-Faṭḥ ‘Uṭmān ibn Ğinnī, *Kitāb al-Luma‘ fī al-‘arabiyya*, Markaz li abḥāṭ al-ḥāsib al-ālī, al-Urdun, Maktaba al-naḥw wa al-ṣarf, 1420/1999, str. 8.

13 Ibn Fāris, *al-Šāḥibī fī fiḥ al-luḡa al-‘arabiyya...*, str. 50.

njegova zamjena, kao u primjerima: نَعَمْ *Da*; بَلَى *Da*, *svakako*; إِيْ بِ *Da*, *jeste* (samo ispred zakletve) ili: إِنَّهُ *Zaista*.¹⁴ Kada bi partikule izražavale samostalna značenja, u tom slučaju ne bi bilo razlike u značenju između primjera: ضَرَبَ زَيْدٌ *Zejd je udario* i: مَا ضَرَبَ زَيْدٌ *Zejd nije udario*, zato što bi negacijsko značenje partikule مَا ostalo u samoj njoj i ne bi se odnosilo na negaciju rečenice, odnosno glagola ضَرَبَ.¹⁵

Prihvatajući stav da partikule ne izriču potpuno značenje, Ibn al-Hāğib (um. 646/1248) ističe da zbog toga partikule trebaju imenicu ili glagol u kojima izražavaju takvo značenje. Komentirajući ovakav stav, al-Rađī (um. 686/1287) još dodaje da partikule, osim imenica i glagola kao individualnih leksičkih jedinica (*mufrad*), nekada mogu trebati i rečenicu u kojoj izriču svoje značenje, kao što su negacijske, upitne ili pogodbene partikule.¹⁶

Neki gramatičari pokušavali su, na temelju široko shvaćenog značenja definicije partikula, prema kojoj „izriču značenje u drugim riječima“, u partikule svrstati i upitne zamjenice (*asmā' al-istiḥām*) مَتَى، كَيْفَ، أَيْنَ، pogodbene zamjenice (*asmā' al-šarḥ*) مَا، مَنْ، i još neke vrste imenskih riječi zato što, isto kao i partikule, izriču značenja u iskazu koji slijedi poslije njih; upitne zamjenice pitanje a pogodbene zamjenice pogodbu, bez obzira što istovremeno izriču i samostalna značenja.

Tako i al-Zağğāğī pokazuje određenu kolebljivost u pogledu tretiranja nekih imenskih riječi. Kada govori o kondicionalu, on, pored إِنَّ، إِذْمَا، kao partikule tretira i riječi: مَنْ، أَيْنَ، أَيْنَمَا، أَنَّى، أَيَّانَ، مَنْ، a kada govori o sufiksionalnoj nepromjenljivosti imenica na vokal *u* i vokal *a*, u ove vrste imenica ubraja i حَيْثُ، odnosno أَيَّانَ، كَيْفَ، أَيْنَ، ثُمَّ، a kada govori o sufiksionalnoj nepromjenljivosti partikula, u ovu vrstu riječi ubraja i مَنْذُ kao prijedlog.¹⁷

Međutim, većina klasičnih gramatičara, među kojima se posebno ističu Ibn Ya'īs (um. 643/1245-46) i al-Rađī, odbacuju ideju svrstavanja riječi imenskog porijekla u partikule. Ibn Ya'īs u vezi s tim ističe da se partikule izricanjem značenja u drugim riječima razlikuju od imenica i glagola koji izriču samostalna značenja. Tako, npr., određeni član samostalno iskazan nema značenje, dok zajedno s imenicom na koju se odnosi izražava determinacijsko

14 Abū al-Qāsim Maḥmūd ibn 'Umar al-Zamaḥšarī, *al-Mufaššal fī šan'a al-i'rāb*, Dār wa Maktaba al-Hilāl, Bayrūt, 1993, str. 379.

15 Abū al-Baqā' Ya'īs Muwaffaquddīn ibn 'Alī ibn Ya'īs, *Šarḥ al-Mufaššal*, I-X + Fahāris, Maṭbu'āt: Mağma' al-luğa al-'arabiyya, Dimašq, 1411/1990, Tawzī': Maktaba al-Mutanabbī, al-Qāhira, VIII, str. 4.

16 Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Astarābādī Rađiyyuddīn (al-Rađī), *Šarḥ al-Kāfiyya*, I-II, al-Šarika al-šahāfiyya al-'uṭmāniyya, (Istānbūl), 1310/1900, II, str. 319.

17 Abū al-Qāsim 'Abdurraḥmān b. Iṣḥāq al-Zağğāğī, *al-Ġumal*, Jules Carbonel - Alger, Edouardo Champion - Paris, 1927, str. 17, 217, 263 i 265.

značenje imenice. Međutim, nasuprot određenom članu upitne imenske riječi (*asmā' al-istifhām*) اَيْنَ izražava značenje lokacije, a كَيْفَ značenje okolnosti, dok pogodbeni zamjenica (*asmā' al-ğazā'*) مَنْ izražava značenje razumnih, a مَا nerazumnih bića. Da bi se izbjegla ovakva primjedba, neki gramatičari, kako dalje objašnjava Ibn Ya'īš, ističu da u partikule spadaju one riječi koje „samo“ u drugim riječima izriču značenje, čime se isključuju navedene imenske riječi, odnosno riječi koje istovremeno izražavaju samostalno značenje i značenje u drugim riječima. Osim toga, ove riječi mogu biti i konstitutivni dio rečenice, odnosno subjekt (*mubtada'*) i predikat (*ħabar*), npr: اَيْنَ زَيْدٌ؟ *Gdje je Zejd?* ili: مَنْ عِنْدَكَ؟ *Ko je kod tebe?*...¹⁸

Neki gramatičari, kako navodi al-Rađī, pored pogodbenih i upitnih zamjenica, u partikule svrstavaju još i ličnu zamjenicu trećeg lica (*damīr al-ğā'ib*), odnosno zamjenice (*asmā' mawṣūla*), poredbeni imensku riječ كَ (*kāf al-tašbīh al-ismiyya*)¹⁹ i predikatsku imenicu كَمَ (*kam al-ħabariyya*), zato što izriču nepotpuna značenja. Odbacujući ovakav stav, al-Rađī ističe da lična zamjenica trećeg lica i odnosne zamjenice ne zahtijevaju drugi iskaz da bi svojim značenjem objasnile ono što je nepoznato u tom iskazu, nego da bi taj iskaz objasnio ono što je nepoznato u njima samim. To znači da odnosna zamjenica treba odnosnu rečenicu da bi ta rečenica objasnila ono što je u odnosnoj zamjenici nepoznato, a ne da bi odnosna zamjenica potvrdila ono što je nepoznato u odnosnoj rečenici. Isti je slučaj i s ličnom zamjenicom trećeg lica, kao i s pokaznim zamjenicama, s tim što značenje pokaznih zamjenica često objašnjava i izvanjezički kontekst. Poredbeni imenska riječ كَ , s obzirom na to da izražava značenje poredjenja, zahtijeva također drugi izraz u kojem se iskazuje poredba. Isto je i s predikatskom imenicom كَمَ. Budući da izražava značenje mnogobrojnosti, a ne mnoštva, ona to značenje izražava u drugoj riječi. I, na kraju, navedene upitne imenske riječi i pogodbene zamjenice, kako objašnjava al-Rađī, istovremeno izriču samostalno značenje i značenje u drugim riječima, npr: أَيُّهُمُ صَرَبْتُ؟ *Koga si od njih udario?* ili: أَيُّهُمُ تَصْرَبْتُ؟ *Koga ti od njih udariš, udarit ću i ja.*²⁰

Međutim, ovakvo tretiranje navedenih riječi savremeni arapski gramatičar Fāḍil al-Sāqī objašnjava al-Zağğāğījevim razumijevanjem funkcionalnog značenja partikula u povezivanju različitih dijelova rečenice. Al-Zağğāğī, prema al-Sāqījevome mišljenju, ove riječi nije želio izdvajati u posebnu vrstu da ne bi narušio utvrđeni tripartitni sistem klasifikacije. Međutim, ono što o

18 Ibn Ya'īš, *Šarḥ al-Mufaṣṣal*, VIII, str. 2-3.

19 Većina gramatičara smatra da se كَ , prema ličnom izboru, može tretirati kao imenska vrsta riječi i kao partikula. Vidi: Ğamāluddīn ibn Hišām al-Anšārī, *Muğnī al-labīb 'an kutub al-a'ārīb*, Taḥqīq wa ta'līq: Dr. Māzin al-Mubārak wa Muḥammad 'Alī Ḥamdullāh, Dār al-Fikr, Bayrūt, 1412/1992, str. 238-239.

20 Al-Rađī, *Šarḥ al-Kāfiya*, I, 12.

ovim riječima govori, prema Fādilu al-Sāqīju, navodi na potrebu istraživanja njihovih oblika, funkcija i praćenja upotrebe u rečeničnim konstrukcijama kako bi se definirala njihova pozicija u sistemu klasifikacije riječi, jer nije ispravno tretirati ih istovremeno kao imenice i kao partikule.²¹

Gramatičar koji je prvi u historiji arapske gramatike na cjelovit način tretirao partikule smatra se Ibn Hišām (um. 761/1360). Navedeni autor u djelu *Muğnī al-labīb* 'an kutub al-a'ārīb, uzimajući u obzir rezultate do kojih su u istraživanjima i tumačenjima partikula došli prethodni gramatičari, u posebnom poglavlju tumači više od devedeset partikula poredanih alfabetskim redosljedom. Uzimajući u obzir gramatičku funkciju koju imaju u rečenici, Ibn Hišām govori o značenju svake partikule pojedinačno.²²

Al-Suyūfī (um. 911/1505) partikule definiše, također, kao riječi koje izriču značenje u drugim riječima, odnosno imenicama, glagolima ili rečenici,²³ navodeći istovremeno da, prema mišljenju aš-šayḥa Bahā'uddīna ibn al-Naḥḥāsa (um. 698/1298) i Abū Ḥayyāna (um. 745/1344-45), i same partikule izriču vlastita značenja. Međutim, najraširenije mišljenje među gramatičarima je, kako ističe al-Suyūfī, da riječi mogu izražavati potpuna i nepotpuna značenja. Kada se značenje jedne riječi razumije u potpunosti na osnovu njenoga izraza, za takvu riječ kaže se da izražava potpuno značenje. U ovu vrstu riječi spadaju imenice, zato što svojim oblikom u potpunosti određuju pojam na koji se odnose, i glagoli koji, pored toga, izražavaju i vrijeme realizacije sadržaja koji izriču. Međutim, ukoliko se radi potpunog razumijevanja značenja jedne riječi očekuje neka vrsta dopune, za takvu riječ kaže se da svoje značenje izražava u drugoj riječi. U ovu vrstu riječi spadaju partikule, čije se značenje ne razumije u potpunosti bez dopune jedne od dvije vrste punoznačnih riječi.

Al-Suyūfī odbacuje i mišljenje da partikule ne izriču značenje kada se upotrebljavaju samostalno zato što su bliske praznim riječima, bez značenja

21 Fādil al-Sāqī, *Aqsām al-kalām*..., str. 84. - U evropskim gramatikama arapskog jezika riječi koje se u tradicionalnoj klasifikaciji riječi tretiraju kao nepromjenljive imenice na vokalu *u* i imenice u akuzativu koje izriču priloška značenja tretiraju se kao prilozi imenskog porijekla i svrstavaju u partikule. Vidi: W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Third edition revised by W.R. Smith and M.J. de Goeje, Vol. I, Cambridge at the University Press, 1955, str. 282-290. Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić i Mehmed Handžić, *Gramatika arapskog jezika*, I dio, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo, Peto izdanje, 1984, str. 176-178. Teufik Muftić, *Gramatika arapskoga jezika*, Federacija Bosne i Hercegovine, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Izdavačka kuća Ljiljan, Sarajevo, 1998, str. 335-341 i 569-588.

22 Ibn Hišām, *Muğnī al-labīb* 'an kutub al-a'ārīb, str. 17-489.

23 Ġalāluddīn 'Abdurraḥmān ibn Abū Bakr al-Suyūfī, *Ham' al-hawāmi' fī šarḥ Ġam' al-ġawāmi'*, Taḥqīq: Aḥmad Šamsuddīn, I-III, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, al-Ṭab'a al-ūlā, 1418/1998, I, str. 22.

(*muhmalāt*), ističući da partikule nisu takve, nego su to konvencionalne riječi s vlastitim značenjem koje se potpuno razumijeva u konstrukcijama s drugim riječima, dok prazne riječi nemaju značenje ni kada se upotrebljavaju samostalno ni u konstrukcijama s drugim riječima. Istina je, kako ističe al-Suyūfī, da i partikule imaju svoje značenje.

Smisao Ibn al-Nahhāsove tvrdnje kako i same partikule izriču značenje sastoji se u tome da, kako objašnjava al-Suyūfī, i partikule imaju svoje konvencijom utvrđeno leksičko značenje bez kojega se ne bi moglo razumjeti ni značenje koje izražavaju u konstrukcijama s drugim riječima. Isti je slučaj i s imenicama i glagolima čije se, također, značenje u konstrukciji može razumjeti samo poznavanjem njihovog leksičkog značenja. Zato, da bi se, npr., razumjelo značenje partikule هَلْ u konstrukciji s drugim riječima, mora se znati da je njeno konvencijom ustanovljeno leksičko značenje „pitanje“ (*istifhām*). Međutim, partikule se, ipak, u semantičkom pogledu razlikuju od imenica i glagola zato što se značenje imenica i glagola jednako razumijeva kada se upotrebljavaju samostalno i u konstrukcijama, dok se potpuno značenje partikula razumijeva tek u konstrukcijama s drugim riječima.²⁴

Razlike u definiranju partikula postoje i između basranskih i kufanskih gramatičara. Basranski gramatičari partikule označavaju izrazom *hurūf al-ma‘ānī* a kufanski izrazom *adawāt* (jed. *adāt*). Basranski gramatičari partikule označavaju izrazom *hurūf al-ma‘ānī* zato što, prema njihovom tumačenju, svaka partikula izražava posebnu vrstu značenja, kao što je „pitanje“ (*istifhām*), „otpočinjanje“ (*ibtidā’*), „uzdignutost“ (*isti‘lā’*), „prevladavanje“ (*muḡāwaza*), „ograničavanje“ (*istidrāk*) i dr. Kufanski gramatičari partikule označavaju izrazom *adawāt* zato što, prema njihovom tumačenju, partikule predstavljaju obične simbole, odnosno formalne riječi koje ne izražavaju samostalno značenje, osim kada se nađu u određenoj sintaksičkoj poziciji u rečenici. Ova se vrijednost partikula, prema njima, jasno vidi kod partikula koje su sačuvale svoju semantičku izvornost od koje su se dugom upotrebom u jeziku udaljile. Takav je, npr., slučaj s prijedlogom عَلَى, koji izražava značenje uzdignutosti (*isti‘lā’*), isto što izražava i glagol عَلَا, od kojega se razlikuje samo prema načinu upotrebe, s tim što se عَلَى može upotrebljavati i kao imenica. Isti je slučaj i s riječi عَنْ, koja se kao prijedložka partikula upotrebljava u značenju prevladavanja (*muḡāwaza*), a kao imenica u značenju „strana“ (*ḡānib*).²⁵ Da su partikule izgubile svoja značenja i postale obični simboli,

24 Ḡalāluddīn ‘Abdurrahmān ibn Abū Bakr al-Suyūfī, *al-Ašbāh wa al-naẓā’ir fī al-naḥw*, Dār al-Kutub al-‘ilmiyya, I-IV, Bayrūt, s.a., III, str. 69-71.

25 Mahdī al-Maḥzūmī, *Madrasa al-Kūfa wa manāhiḡuhā fī dirāsa al-luḡa wa al-naḥw*, Dār al-Rā’id al-‘arabī, Bayrūt, 1406/1986, str. 207.

prema kufanskim gramatičarima, dokaz je upotreba prijedloga radi postizanja aneksije kada se ne može realizirati u formi konstrukcije aneksije.²⁶

U vezi sa Sībawayhovou definicijom partikula Kees Versteegh prihvata mišljenje da *hurūf* kao „partikule“ izriču vlastita značenja, za razliku od istog izraza u značenju „slova“ ili „konsonanta“. Kasnije su se neki gramatičari, kako ističe Versteegh, usprotivili stavu da partikule nemaju značenja ustvrdivši da imaju i vlastita značenja. Ovaj je stav, kako navodi isti autor, redefiniran u smislu da se izrazom *hurūf* označavaju one riječi koje izražavaju samo značenje, za razliku od imenica i glagola, koji, pored izražavanja značenja, označavaju i određeni pojam u izvanjezičkom svijetu, kao što su stvari ili radnje.²⁷

U vezi sa Sībawayhovou definicijom partikula, M.G. Carter ističe da partikule (*hurūf*) označavaju vrstu riječi koje se u morfološkom pogledu razlikuju od imenica i glagola, te da su punoznačne ali neodređene funkcije, tako da je značenje koje izražavaju prije gramatičko nego leksičko. Tako se značenje partikula, kako ističe Carter, odnosi na njihovu gramatičku funkciju u rečenici, zbog čega *harf* kao termin ima veoma široku primjenu u gramatici. Može označavati grafem (slovo), fonem, konsonant, radikal ili morfem (npr. *aḥruf al-muḍāra 'a* ili *tā' al-ta'nī*).²⁸

Partikule prema savremenim arapskim gramatičarima

Većina savremenih arapskih gramatičara prihvata tradicionalnu tripartitnu klasifikaciju riječi. I u savremenim arapskim gramatikama arapskog jezika partikule se također tretiraju kao treća vrsta tripartitne klasifikacije riječi. Međutim, neki savremeni arapski lingvisti dovode u pitanje tripartitnu klasifikaciju riječi nudeći vlastite klasifikacije u kojima se riječi dijele na više od tri vrste. Partikule u njihovim klasifikacijama predstavljaju također posebnu vrstu riječi, ali u njih se svrstavaju i riječi koje se u tripartitnoj klasifikaciji tretiraju kao imenice i glagoli. Oni partikule označavaju izrazom *adawāt*, a definiiraju ih prema više kriterija, uglavnom kao instrumentalne riječi koje služe za uspostavljanje zavisnog odnosa između riječi u rečenici.

26 Mahdī al-Maḥzūmī, *Fī al-naḥw al-'arabī, naqd wa tawḡīh*, al-Maktaba al-'ašriyya, Ṣaydā-Bayrūt, al-Ṭab'a al-ūlā, 1964, str. 77.

27 Kees Versteegh, *The Explanation of linguistic causes, az-Zaḡḡāḡī's theory of grammar: introduction, translation, commentary*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1995, str. 68-69.

28 M.G. Carter, *Arab Linguistics: An introductory classical text with translation and notes (Nūr al-saḡiyya fī ḥall al-alfāz al-Āḡurrūmiyya li al-Šīrbīnī)*, Edited by M.G. Carter, John Benjamins B.V., Amsterdam, 1981, str. 14-15, 1.25 (n. 1 i 2), 104-05, 5.3 (n.1) i 184-85, 8.71(n. 2).

Prihvatajući tradicionalnu tripartitnu klasifikaciju, savremeni arapski gramatičar ‘Abbās Ḥasan partikule tretira kao riječi koje samostalno ne izriču značenje, nego isključivo u rečenici, izričući značenje koje takva rečenica prije upotrebe partikule nije imala. Partikule, prema ovome gramatičaru, imaju svoja izvorna značenja bez vremenske dimenzije, ali ih izriču isključivo u drugim riječima u rečeničnoj konstrukciji. Tako, npr., izvorno značenje prijedloga مِنْ jeste „otpočinjanje“ (*ibtidā’*), a značenje prijedloga إِلَى jeste „dosezanje cilja“ (*intihā’ al-ġāya*). Ovi prijedlozi svoja značenja izriču tek u rečenici, kao u primjeru: سَافَرْتُ مِنَ الْفَاهِرَةِ إِلَى الْعِرَاقِ *Putovao sam iz Kaira u Irak*, gdje prijedlog مِنْ izriče značenje otpočinjanja putovanja, a prijedlog إِلَى krajnji cilj putovanja. Partikule se zbog toga samo poznavanjem njihovog izvornog značenja mogu na ispravan način upotrebljavati u rečenici. Nijekanje izvornog značenja partikula, prema ‘Abbāsu Ḥasanu, neprihvatljivo je i sa stanovišta logike jezika.²⁹

Partikule i kod aš-šayḥa Muṣṭafe al-Ġalāyīnīje (živio 1303/1885 – 1364/1944) predstavljaju treću vrsta riječi tripartitne klasifikacije, koje svoje značenje izriču u rečeničnoj konstrukciji, a prema značenju koje izriču, dijele se na trideset i jednu vrstu. Neke od njih imaju rekciju (*hurūf ‘āmila*), a neke nemaju (*hurūf ‘ātila*).³⁰

I prema Muḥammadu As‘adu al-Nādirīji, partikule su treća vrsta riječi u tripartitnoj klasifikaciji, koje svoje značenje, oslobođeno od vremenske dimenzije, izriču u drugim riječima u rečeničnoj konstrukciji. Partikule, prema ovome gramatičaru, nemaju nikakvih formalnih obilježja imenica i glagola i ne izriču nikakva značenja samostalno, a dijele se na: partikule koje dolaze isključivo s imenicama, partikule koje dolaze isključivo s glagolima i partikule koje dolaze i s imenicama i s glagolima.³¹

Definiranje partikula tako da izriču značenje samo u drugim riječima, prema savremenom arapskom gramatičaru ‘Abduhu al-Rāġīji, koji također prihvata tripartitnu klasifikaciju, nije u potpunosti tačno. Partikule, prema njemu, izriču i vlastita značenja. Tako i gramatičari koji tvrde da partikule izriču značenja u drugim riječima, kako ističe al-Rāġī, navode da, npr., prijedloška partikula مِنْ izražava otpočinjanje i partitivno značenje, prijedlog إِلَى dosezanje određenog cilja itd. Partikule, osim toga, utječu i na promjenu značenja imenica i glagola, čak izražavaju i suprotna značenja. Primjer takvoga

29 ‘Abbās Ḥasan, *al-Naḥw al-wāfi*, I-IV, Dār al-Ma‘ārif bi Miṣr, al-Qāhira, 1974.-76., I, str. 66-68.

30 Muṣṭafā al-Ġalāyīnī, *Ġāmi‘ al-durūs al-‘arabiyya*, (Rāġa‘a hādīh al-ṭab‘a wa naqqaḥahā: Sālim Šamsuddīn), al-Maktaba al-‘ašriyya, Šaydā-Bayrūt, 1423/2003, str. 582.

31 Muḥammad As‘ad al-Nādirī, *Naḥw al-luġa al-‘arabiyya, Kitāb fī qawā‘id al-naḥw wa al-šarf*, al-Maktaba al-‘ašriyya, Šaydā-Bayrūt, 2002, str. 17.

značenja predstavlja glagol رَغَبَ فِي „željeti“ i رَغَبَ عَنْ „mrziti“ koji s navedenim prijedlozima izražava potpuno oprečna značenja. Tako prijedlozi فِي i عَنْ u navedenim konstrukcijama izražavaju neku vrstu samostalnog značenja, prijedlog فِي „želju za nečim“, a prijedlog عَنْ „mržnju prema nečemu”.³²

Drugi savremeni arapski lingvist Ibrāhīm Anīs tvrdi da je klasičnim arapskim gramatičarima ideja partikule kao vrste riječi bila prilično nejasna, tako da su partikulama odricali skoro svako značenje, pripisujući ga imenicama i glagolima. Međutim, kada bi u jezičkoj praksi nailazili na primjere u kojima se, npr., عَلَى upotrebljava u značenju فَوْق *iznad*, kao u stihu:

عَدْتُ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَمَا تَمَّ طُمُؤْهَا تَصِلُ، وَعَنْ قَيْضٍ بَرِّزَاءِ مَجْهَلِ

Odletjela je (kata-ptica) od njega (ptičeta) nakon što ju je žeđ savladala i crijeva od žeđi krčala, (odletjela je) s ljuske jajeta na brežuljku pustinje ili عَنْ u značenju نَاجِيَةٌ strana, kao u stihu:

فَلَقَدْ أَرَانِي لِلرَّمَّاحِ دَرِيئَةً مِنْ عَنْ يَمِينِي مَرَّةً وَأَمَامِي

Gađao me je kopljima kao u metu za vježbu u strijeljanju, čas s moje desne strane čas sprijeda,

takve primjere objašnjavali bi tvrdnjom da se neke partikule ponekad upotrebljavaju i kao imenice, iako je, kako ističe Anīs, jasno da se u ovim slučajevima radi upravo o imenicama عَلَى u značenju فَوْق *iznad* i عَنْ u značenju نَاجِيَةٌ *strana*. Zbog toga partikule u Anīsovoj klasifikaciji predstavljaju posljednju, četvrtu, vrstu riječi, koju označava terminom *adawāt*, i u koje uključuje partikule iz tripartitne klasifikacije riječi (*hurūf*) i priloge vremena i mjesta (*zurūf az-zamān wa al-makān*), kao što su: قَبْلَ، تَحْتَ، بَعْدُ i فَوْقُ،³³

Na postojanje ovih riječi ukazivao je i Ibn Ya‘īš, ističući da je neispravno tvrditi kako se navedene partikule koriste i kao imenice, zato što se radi o različitim vrstama riječi koje imaju samo zajedničke fonološke oblike.³⁴ Osim spomenutih prijedloga, Ibn Ya‘īš kao posebno karakterističan slučaj navodi riječ مَا koja, zavisno od pozicije u rečenici, može biti partikula i zamjenica. Kad je partikula, onda je uvijek prema položaju sufiksarno nepromjenljiva, dok kao zamjenica, zavisno od položaja u rečenici, može biti u nominativu

32 ‘Abduh al-Rāgī, *al-Taḥbīq al-naḥwī*, Dār al-Naḥḍa al-‘arabiyya, Bayrūt, 1408/1988, str. 367.

33 Ibrāhīm Anīs, *Min asrār al-luġa*, Maktaba Anġlū-al-miṣriyya, al-Ṭab‘a al-tālīya, 1966, str. 264 i 278. Ibn Hišām, *Muġnī al-labīb ‘an kutub al-‘arīb*, str. 194 i 199. Bahā’uddīn ‘Abdullāh ibn ‘Aqīl al-‘Aqīlī, *Šarḥ Ibn ‘Aqīl (Šarḥ Alfīyya Ibn Mālik)*, Wa ma‘ah kitāb: *Minha al-ġalīl bi taḥqīq Šarḥ Ibn ‘Aqīl*, Ta’līf: Muḥammad Muḥyiddīn ‘Abdulḥamīd, I-II, s.1., s.a., II, str. 28-29. - Ibrāhīm Anīs riječi dijeli na četiri vrste: imenice (*ism*), zamjenice (*damīr*), glagole (*fi‘l*) i partikule (*adāt*). Vidi: Ibrāhīm Anīs, *Min asrār al-luġa*, str. 266-78.

34 Ibn Ya‘īš, *Šarḥ al-Mufaššal*, VIII, str. 10.

kao subjekt, u akuzativu kao direktni objekt i u genitivu poslije prijedloga. Tako je u primjeru مَا جَاءَ عَلِيٍّ *Alija nije došao* sufiksally nepromjenljiva partikula negacije, dok je u kur'anskom primjeru: مَا هَذَا بَشَرًا *Ovo nije ljudsko biće*³⁵, također, sufiksally nepromjenljiva partikula negacije, ali s rekcijom glagola *laysa*. Međutim, u kur'anskom ajetu: يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *Ono što je na nebesima i ono što je na Zemlji hvali Allaha*³⁶ je odnosna zamjenica prema položaju u nominativu kao agens (*fā'il*) glagola يُسَبِّحُ, dok je u primjeru: مَا أَدْرَاكَ أَنْ عَلِيًّا قَادِمٌ *Znaš li ti da Alija dolazi?* upitna zamjenica prema položaju u nominativu kao subjekt imenske rečenice (*mubtada'*), čiji je predikat (*ḥabar*) glagolska rečenica koja slijedi poslije nje. U primjeru: مَا أَكَلْتَ الْيَوْمَ *Šta si jeo danas?* također je upitna zamjenica, ali prema položaju u akuzativu kao direktni objekt glagola koji slijedi poslije nje, dok je u kur'anskom primjeru: فِيمَا رَحْمَةً مِنَ اللَّهِ لَئِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْكَ آيَاتٌ سَبَّحُوا بِحَمْدِ اللَّهِ فِي الْبُيُوتِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْبَشَرِ خَلَاسٍ *Samo Allahovom milošću ti si blag prema njima*³⁷ redundantna partikula koja se nalazi između prijedloga i imenice u genitivu, a u primjeru: إِنَّمَا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ *Muhamed je samo poslanik* sufiksally nepromjenljiva „partikula sprečavanja” (*mā al-kāffa*), zato što sprečava djelovanje rekcije partikule إِنَّ. I, na kraju, u primjeru: مَا أَجْمَلَ السَّمَاءَ *Što je lijepo nebo!* مَا predstavlja zamjenicu čuđenja, koja se, prema položaju, nalazi u nominativu kao subjekt imenske rečenice čiji je predikat glagolska rečenica koja slijedi poslije nje.³⁸

Prema drugom savremenom arapskom lingvisti Tammāmu Ḥassānu, klasični arapski gramatičari vršili su podjelu riječi na imenice, glagole i partikule na osnovu njihovih formalnih (*šakl*) i funkcionalnih (*wazifa*) karakteristika, odnosno oblika (*mabnā*) i značenja (*ma'nā*) koja izražavaju. Tako partikule, npr., prema Ibn Māliku, predstavljaju vrstu riječi koje ne primaju *nūnaciju*, određeni član, ne mogu biti u vokativu, konstitutivni dio rečenice, niti primati glagolske sufikse *t*, *y* i *n*. Zbog toga u partikule, prema ovome gramatičaru, spadaju sve riječi koje nisu imenice i glagoli.³⁹ Međutim, klasifikacija riječi na osnovu jednog od navedenih kriterija, kako su to činili klasični gramatičari, prema Tammāmu Ḥassānu, nije dovoljna zato što neke karakteristike partikula, kao što su, npr., potpuna nepromjenljivost, nederivativnost ili izražavanje specifičnog značenja, posjeduju i druge vrste riječi. Razlike između partikula i drugih vrsta riječi mogu se, kako ističe Tammām Ḥassān, utvrđivati samo u kombinaciji više različitih formalnih i funkcionalnih, odnosno semantičkih kriterija. Zbog toga on u definiranje partikula (*adawāt*) uključuje njihove

35 *Al-Qur'ān*, Yūsuf, 31.

36 *Al-Qur'ān*, al-Ġumu'a, 1.

37 *Al-Qur'ān*, Āl 'Imrān, 159.

38 'Abduh al-Rāġī, *al-Taṭbīq al-naḥwī*, str. 11-13.

39 Ibn 'Aqīl, *Šarḥ Ibn 'Aqīl*, I, str. 23.

Drugu vrstu partikula predstavljaju partikule koje imaju funkciju povezivanja pojedinačnih dijelova rečenice, kao što su prijedlozi (*hurūf al-ğarr*), veznici (*hurūf al-'atf*), partikule izuzimanja (*hurūf al-istiṭnā'*), skupnosti (*ma'iyya*), namjere ili uzroka (*ta'līl*), infinitivne partikule (*maṣḍariyya*), partikula و kvalifikatora okolnosti (*wāw al-ḥāl*) i dr.⁴²

Partikule, prema tome, u Tammāmu Ḥassānovoj klasifikaciji riječi obuhvataju izvorne partikule (*adawāt aṣliyya*), koje čine partikule u tradicionalnoj tripartitnoj klasifikaciji (*hurūf al-ma'ānī*), i partikule transformirane iz drugih vrsta riječi (*adawāt muḥawwala*), koje mogu imati priloško (*adawāt zarfiyya*), imensko (*adawāt ismiyya*), glagolsko (*adawāt fi'liyya*) ili zamjeničko porijeklo (*adawāt ḍamīriyya*). Ove se riječi, prema Tammāmu Ḥassānu, smatraju partikulama zato što su zbog nepromjenljivosti izgubile veći dio svoje imenske, odnosno glagolske prirode, i tako se transformirale u partikule s preovladavajućom partikularnom prirodom, te izričući funkcionalna značenja služe za pronalaženje značenja u drugim riječima.⁴³

U partikule (*adawāt*), prema Tammāmu Ḥassānu, spadaju i neke neodređene imenice (*asmā' mubhama*), kao što su: كَيْفَ ili كَيْفَ upotrijebljene kao upitne (*istifhām*), kondicionalne (*ṣart*) i izrične, za iskazivanje mnoštva (*takṭīr*), zatim neki prilozi (*zurūf*), kao što su: أَيْنَ، أَيْنَ، مَتَى، upotrijebljeni u upitnim i pogodbenim rečenicama, deficijenti glagoli (*af'āl nāqiṣa*), kao što su *kāna* i njemu slični (*kāna wa aḥawātuhā*) ili *kāda* i njemu slični (*kāda wa aḥawātuhā*), neke zamjenice (*ḍamā'ir*), kao što su: مَا ili مَنْ، أَيْ، upotrijebljene kao pogodbene (*ṣart*), upitne (*istifhām*), infinitivno-priloške (*maṣḍariyya zarfiyya*), i zamjenice čuđenja (*ta'ağğub*) i, na kraju, neke imenice, infinitivi i pridjevi u akuzativu, kao što su: جِدًّا ili رُوَيْدًا، كَثِيرًا.⁴⁴

S obzirom na to da izražavaju nejasno značenje, i zbog toga zahtijevaju drugu leksičku jedinicu ili cijelu rečenicu kao dopunu u kojima realiziraju svoje značenje, partikule s takvim elementima uspostavljaju jači odnos zavisnosti. Partikule se zbog toga uvijek nalaze u inicijalnoj poziciji u odnosu na elemente s kojima uspostavljaju odnos zavisnosti, jer samo takva pozicija partikula predstavlja jezički kontekst koji omogućava ispravno razumijevanje rečenice. Uspostavljajući zavisni odnos s drugim riječima, partikule takvim riječima oduzimaju njihovu semantičku nezavisnost i čine ih dijelom konstrukcije koju zajednički formiraju. Partikule zbog toga imaju naglašenu konekcijsku funkciju povezivanja svih dijelova rečenice ili međusobnog

42 Ibidem, str. 125. Muṣṭafā al-Naḥḥās, *Dirāsāt fī al-adawāt...*, str. 33.

43 Tammām Ḥassān, *al-Luġa al-'arabiyya...*, str. 87-89 i 123.

44 Ibidem, str. 123-128. – Većina ovih riječi koje se u tripartitnoj klasifikaciji tretiraju kao imenice u evropskim gramatikama arapskog jezika tretiraju se raznim vrstama partikula imenskog porijekla.

povezivanja pojedinačnih leksičkih jedinica (*mufradāt*), pri čemu izražavaju i različite odnose koji vladaju između njih. Ta im činjenica određuje i jasno utvrđenu poziciju u rečenici i karakter funkcionalnih riječi. Tako se, npr., značenje prijedloga može razumjeti jedino ako se nalazi ispred imenice na koju se odnosi, veznika kada se nalazi prije riječi ili rečenice koju povezuje s elementom koji se nalazi prije njega, restriktivne partikule kada se nalazi prije elementa koji se izuzima, partikule *wa* skupnosti (*wāw al-ma'yya*) kada se nalazi prije objekta skupnosti (*maf'ūl ma'ah*), veznika *wa* kvalifikatora okolnosti (*wāw al-hāl*) kada se nalazi prije rečenice u funkciji kvalifikatora okolnosti (*wāw al-ḡumla*) itd.⁴⁵ Zbog toga neki gramatičari partikule označavaju i kao „konektore“ (*adawāt al-rabṭ* ili *rawābiṭ*).⁴⁶ Međutim, ovaj su izraz, kako ističe Kees Versteegh, više koristili filozofi u svojim interpretacijama i analizama jezika, označavajući njime partikule (*hurūf*) kao jednu od tri vrste dijelova govora, koje služe za povezivanje imenice s imenicom i imenice s glagolom.⁴⁷

Posebna odlika partikula koje dolaze pred glagolima jeste da, između ostalog, služe i za izražavanja vidova (*ḡiha*) glagolske radnje. S obzirom na to da se vidovi glagolske radnje, osim partikulama, postižu i upotrebom glagola abrogiratora (*af'āl nāsīḥa*), koji sami ne izriču značenje radnje, nego isključivo određeni vremenski vid glagola pred kojim se nalaze, kao što su, npr., blizina (*muqārabā*), otpočinjanje (*šurū'*) ili trajnost (*istimrār*), oni se, prema nekim savremenim arapskim gramatičarima, također smatraju partikulama. U izražavanju određenog vida glagolske radnje posebnu ulogu imaju niječene partikule. Ovim se partikulama postiže pretvaranje značenja glagolskog oblika imperfekta u značenje perfekta, kao što su partikule لَمْ i لَمَّا, npr.: لَمْ يَفْعَلْ (On) nije uradio i لَمَّا يَفْعَلْ (On) još nije uradio, zatim specificiranje glagolskog oblika imperfekta za izražavanje sadašnjeg i budućeg vremena, koje se postiže partikulama مَا i لَنْ, npr.: مَا يَفْعَلْ (On) ne radi i لَنْ يَفْعَلْ (On) neće raditi, i, na kraju, izražavanje širokog aspekta glagolske radnje koje se postiže upotrebom partikule لَا. Pored toga, partikula فَد pred oblikom perfekta približava prošlo vrijeme sadašnjem vremenu sve do trenutka njegovog izricanja, tako da se može smatrati, čak, i sadašnjim vremenom. Tako za izražavanje određenog aspekta glagolskog vremena nije dovoljan samo glagolski oblik, nego i određena partikula.⁴⁸

I Fu'ād Ṭarazī, savremeni arapski lingvist, zalaže se također za revidiranje tradicionalne tripartitne klasifikacije riječi s aspekta njihovog značenja i

45 Tammām Ḥassān, *al-Luḡa al-'arabiyya...*, str. 125-126.

46 'Abbās Ḥasan, *al-Naḥw al-wāfi*, I, 66, nap. 1. Tammām Ḥassān, *al-Ḥulāsa al-naḥwiyya*, str. 41.

47 Kees Versteegh, *The Explanation of linguistic causes*, str. 69.

48 Muṣṭafā al-Naḥḥās, *Dirāsāt fi al-adawāt...*, str. 35-65.

sintaksičke funkcije koju obnašaju u rečenici. Partikule označene terminom *adawāt*, u njegovoj klasifikaciji riječi, predstavljaju posljednju, šestu, vrstu riječi. One, prema Taraziju, obuhvataju vrste riječi koje se u evropskim jezicima označavaju kao prijedlozi, veznici i uzvici. Pored partikula (*hurūf*), u tradicionalnoj klasifikaciji riječi, u partikule, prema njegovoj klasifikaciji, spadaju još: لَيْسَ, zatim مَا za izražavanje čuđenja, يَا za izražavanje vokativa, وَا za dozivanje u pomoć i druge slične riječi.⁴⁹

Definiranje partikula da izriču značenje u drugim riječima, prema Fu'ādu Taraziju, pogrešno je. Na ovakvo definiranje partikula, prema njegovom mišljenju, utjecalo je al-Sīrāfijev pogrešno tumačenje Sībawayhove definicije partikula. Naime, objašnjavajući Sībawayhovu definiciju partikula, al-Sīrāfī ističe da partikule, prema Sībawayhovo definiciji, izriču značenja u imenicama i glagolima u smislu negacije, afirmacije i sl.⁵⁰ Prihvatajući ovakvo tumačenje, kasniji su gramatičari, prema Taraziju, partikule oslobodili njihove prirodne suštine, učinivši ih običnim sredstvom (*adāt*) za izricanje značenja skrivenog u drugim riječima.⁵¹ Tarazī istovremeno smatra da je Ibn Fārisovo tumačenje Sībawayhove definicije partikula ispravnije od tumačenja drugih klasičnih gramatičara zato što svaka partikula ima i vlastito značenje koje se javlja pri njenom spominjanju, a da takvo značenje postaje jasnije kada se upotrijebi u rečenici. Isti je slučaj, kako objašnjava Tarazī, i s mnogim potpuno nepromjenljivim imenicama i glagolima kada se samostalno koriste, kao što su, npr., عَسَىٰ, مَا رُبُّ, ili مَا عَسَىٰ, čija značenja nisu ništa jasnija od značenja partikula.⁵²

I pojedini klasični gramatičari, kako navodi al-Suyūfī, neke vrste glagola tretiraju kao partikule. Tako Ibn al-Sarrāg glagole لَيْسَ i عَسَىٰ smatra partikulama zbog njihove nepromjenljivosti. U pogledu glagola عَسَىٰ podržava ga Ta'lab (Abū al-'Abbās Aḥmad ibn Yaḥyā ibn Zayd, um. 291/903-04), a u pogledu glagola لَيْسَ Abū 'Alī al-Fārisī i Ibn Šuqayr (Abū Bakr Aḥmad ibn al-Ḥasan ibn al-Faraḡ, um. 317/929). Al-Zaḡḡāgī, prema nekim navodima i al-Mubarrid, i deficijentne glagole *kāna wa aḥawātuhā* smatraju partikulama.⁵³

49 Fu'ād Hannā Tarazī, *Fī uṣūl al-luḡa wa al-naḥw*, str.136.

50 Abū Sa'īd al-Sīrāfī, *Šarḥ Kitāb Sībawayh*, I-II, Ḥaqqāq wa qaddam wa 'allaq 'alayh: Maḥmūd Fahmī Hiḡāzī, Ramaḍān 'Abduṭṭawwāb, Muṭammad Hāšim 'Abduḍā'im, al-Hay'a al-miṣriyya al-'amma li al-kitāb, al-Qāhira, 1986, I, str. 52.

51 Fu'ād Hannā Tarazī, *Fī uṣūl al-luḡa wa al-naḥw*, Maktaba Lubnān nāširūn, Bayrūt, 2005. str. 132-133.

52 Ibidem, str. 133.

53 Al-Suyūfī, *Ham' al-hawāmi'...*, I, str. 40.

Adawāt – ḥurūf

Savremeni arapski gramatičari, zagovornici revidiranja tripartitne klasifikacije riječi, partikule, kao što smo naprijed vidjeli, označavaju izrazom *adawāt* (jed. *adāt*). Partikule se, međutim, i u tradicionalnoj arapskoj gramatici ponekad označavaju ovim izrazom, koji su uveli kufanski gramatičari, označavajući njime istu vrstu riječi koju izrazom *ḥurūf al-ma ‘ānī* označavaju basranski gramatičari. Međutim, neki gramatičari su čak i ranije koristili izraz *adāt*, ali više u njegovom leksičkom značenju, kao jezičko sredstvo kojim se ostvaruje neki gramatički cilj⁵⁴, tako da se *adāt* u ovom slučaju odnosi na sve tri vrste riječi. Tako, npr., prema al-Mubarridu, „glagoli predstavljaju sredstvo (*adawāt*) ostvarivanja rekcije na imenicama, kao i određene partikule (*ḥurūf*) koje postižu rekciju akuzativa i genitiva na imenicama, s tim što glagoli imaju jaču rekciju od partikula“.⁵⁵

Kasniji gramatičari izrazom *adawāt* označavaju i neka poglavlja u gramatici, a da pri tome ne misle na posebnu vrstu riječi, kao npr.: *adawāt al-šarf* (riječi – sredstva za izražavanje kondicionala), *adawāt al-istifhām* (riječi – sredstva za izražavanje pitanja) ili *adawāt al-qasam* (riječi – sredstva za izražavanje zaklinjanja). U ovome slučaju, pored partikula, misli se i na druge leksičke jedinice (*mufradāt*). Međutim, kada se želi označiti partikule, kao „riječi koje nisu ni imenice ni glagoli“, onda se koristi isključivo izraz *ḥarf*. Tako izrazom *adawāt* Ibn Hišām označava leksičke jedinice (*mufradāt*) koje, pored partikula (*ḥurūf*), uključuju i neke imenice (*asmā’*) i priloge (*zurūf*). Kad interpretira partikule, on istovremeno koristi izraze *mufradāt*, *adawāt* i *ḥurūf*, ali nikada izrazom *adawāt* ne označava partikule (*ḥurūf*) kao posebnu vrstu riječi.⁵⁶

Međutim, pristalice tradicionalne tripartitne podjele riječi ne prihvataju izraz *adawāt* za označavanje partikula, smatrajući njegovu upotrebu pogrešnom, zato što se u klasifikaciji riječi klasičnih arapskih gramatičara ne koristi za označavanje partikula.⁵⁷ Oni izraz *adawāt* najčešće koriste u njegovom širokom leksičkom značenju, kao „gramatička sredstva“ (*adawāt naḥwiyya*),

54 Muṣṭafā al-Naḥḥās, *Dirāsāt fī al-adawāt al-naḥwiyya*, Šarika al-Rabī‘ān li al-našr wa al-tawzī‘, al-Kuwayt, al-Ṭab‘a al-ṭāniya, 1406/1986, str. 13. - *Adāt* doslovno znači isto što i *āla* „sredstvo“ ili „instrument“. U našem radu arapske izraze *adawāt* i *ḥurūf* prevodimo kao „partikule“, mada bi se izraz *adāt* mogao prevoditi i kao „formalna riječ“ s obzirom na to kako ga gramatičari definiraju. Ovi se izrazi, inače, i u evropskoj arabistici najčešće prevode kao „partikule“.

55 Al-Mubarrid, *Kitāb al-Muqtaḍab*, IV, str. 80.

56 Ibn Hišām, *Muḡnī al-labīb*..., str. 17 i dalje. Muṣṭafā al-Naḥḥās, *Dirāsāt fī al-adawāt*..., str. 12-13.

57 ‘Abduh al-Rāḡī, *al-Taṭbīq al-naḥwī*, 13.

koja mogu biti imenske, glagolske i partikularne prirode, pomoću kojih se formiraju raznovrsne konstrukcije i ostvaruju mnogobrojne sintaksičke funkcije i uspostavljaju odnosi unutar rečenice, te tako postižu različita značenja. Kao „gramatička sredstva“ tretiraju se uglavnom stacionarne nepromjenljive riječi (*ġāmida*) koje utječu na promjenu fleksije riječi pred kojom se nalaze, kao što su riječi imenskog porijekla kojima se ostvaruje kondicionalno i upitno značenje, te imenice izuzimanja (*istiṭnā*'), zatim glagoli za izražavanje čuđenja i divljenja (*af'āl al-ta'aġġub*), te glagoli: حَلَا، عَدَا، عَسَى، حَاشَا، لَيْسَ، i, na kraju, partikule (*hurūf*) koje utječu na promjenu fleksije imenica i glagola pred kojima se nalaze. Prema nekim mišljenjima, i riječi koje dovode do promjene značenja rečenice smatraju se gramatičkim sredstvima, kao što je, npr., upitna partikula هَل.⁵⁸

Međutim, i pored toga, u nekim savremenim gramatikama arapskog jezika, posebno evropskim, partikule se označavaju i terminom *adawāt*, s tim što se termin *hurūf* smatra izvornim arapskim a *adawāt* terminom nastalim pod grčkim utjecajem. Naime, u Aristotelovoj teoriji o tripartitnoj podjeli riječi ovim se izrazom označavaju veznici kao treća vrsta riječi koje ne izriču samostalna značenja nego služe za povezivanje misli. Zbog toga se njihova funkcija u rečenici označava kao gramatička.⁵⁹ Zato se upotrebom izraza *hurūf al-ma'ānī* želi negirati grčki utjecaj na klasifikaciju riječi u arapskom jeziku.

Podjele partikula

Partikule se u arapskom jeziku mogu dijeliti prema više kriterija. Prema semantičkom principu, partikule se dijele, uglavnom, na tri osnovne vrste: partikule koje izriču značenje u riječima pred kojima se nalaze, partikule koje uspostavljaju odnos zavisnosti između dva izraza i međusobno ih povezuju i redundantne partikule, kad izražavaju neku vrstu koroborativnog značenja.

Partikule koje izriču značenje u drugim riječima dijele se na partikule koje dolaze isključivo ispred imenica, kao u primjeru određenog člana, npr.: الرَّجُل (*određeni*) čovjek, partikule koje dolaze isključivo ispred glagola, kao što je partikula قَدْ, npr: قَدْ قَامَ *Upravo je ustao*, koja značenje prošlog vremena približava sadašnjem vremenu, i سَوْفَ ili سَ, npr: سَيَقُومُ (*On*) će ustati, koje izriču značenje budućnosti u glagolu pred kojim se nalaze i partikule koje dolaze na početku rečenice i odnose se na značenje cijele rečenice, npr: أَرَيْدُ *Da li je Zejd kod tebe?*

58 Vidi: 'Abdulqādir Muḥammad Māyū, *al-Mu'tamad fī al-ḥurūf wa al-adawāt*, Dār al-Qalam al-'arabī, Ḥalab, al-Ṭab'a al-ūlā, 1419/1998.

59 Milka Ivić, *Pravci u lingvistici*, Peto izdanje, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1983, str. 14.

Partikule koje uspostavljaju odnos zavisnosti između dva izraza i međusobno ih povezuju mogu povezivati dvije imenice, npr.: *جَاءَ زَيْدٌ وَعَمْرُو* *Došli su Zejd i Amr*, dva glagola, npr.: *قَامَ زَيْدٌ وَقَعَدَ* *Zejd je ustao pa sjeo*, glagol s imenicom, npr.: *نَظَرْتُ إِلَى زَيْدٍ* *Pogledao sam u Zejda* i dvije rečenice, npr.: *إِنْ تُعْطِنِي* *Ako mi daš, bit ću ti zahvalan*. U prva dva slučaja partikule izražavaju konekcijsko značenje, u trećem prijelazno, a u četvrtom kondicionalno. Treba istaći da posljednji primjer ne predstavlja povezivanje dva glagola i uspostavljanje zavisnog odnosa među njima zato što ovaj primjer izvorno glasi: *تُعْطِنِي* *أَشْكُرُكَ*, tako da kondicionalna partikula *إِنْ* u ovom slučaju povezuje dvije rečenice i uspostavlja odnos zavisnosti između njih tako što od prve pravi kondicionalnu rečenicu (*šarf*) a od druge završnicu kondicionalne rečenice (*ğazā*).

Kad se upotrebljavaju kao redundantne, partikule izražavaju neku vrstu koroborativnog značenja u izrazu na koji se odnose, kao, npr., partikula *مَا* u kur'anskom ajetu: *فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ* *Samo Allahovom milošću...*⁶⁰

Prema sintaksičkom kriteriju partikule se dijele na partikule koje imaju rekciju, partikule koje nemaju rekciju i partikule koje ponekad imaju rekciju. Partikule koje imaju rekciju dijele se na partikule koje zahtijevaju nominativ, akuzativ, genitiv ili jusiv. Partikule koje imaju rekciju usko su povezane s elementima na koje se odnose, tako kao da predstavljaju njihov neodvojivi dio, bez obzira na to da li ti elementi bili imenice ili glagoli.

Partikule koje dolaze isključivo uz jednu vrstu riječi, uglavnom, imaju rekciju. Tako prijedlozi dolaze isključivo s imenicama i imaju rekciju genitiva. Partikule *لَمْ* i *لَنْ* dolaze isključivo s glagolima i imaju rekciju jusiva, odnosno konjunktiva. Izuzetak u prvom slučaju predstavlja određeni član, koji dolazi isključivo s imenicama, a nema rekciju, a u drugom partikula budućnosti *سَوْفَ*, koja dolazi isključivo s glagolima i također nema rekciju. Poseban izuzetak predstavljaju negativna partikula *مَا* i upitna partikula *هَلْ*, koje dolaze s imenicama i s glagolima i nemaju rekciju. Ove se partikule označavaju i kao sentencijalne zato što se odnose na značenje cijele rečenice. Partikula *مَا* afirmativno značenje rečenice pretvara u negativno, a partikula *هَلْ* izrično u upitno. Tako se partikule mogu dijeliti i prema tome da li se odnose na pojedinačnu riječ u rečenici ili na cijelu rečenicu.

60 *Al-Qur'ān*, Āl 'Imrān, 159. Ibn Ya'īš, *Šarḥ al-Mufašṣal*, VIII, str. 4-5.

Summary

PARTICULARS AS A TYPE OF WORD IN ARABIC

Particulars have often been subject of linguistic analyses, interpretations and definitions. They have become the focus of modern linguistic studies especially following the departure from the traditional tripartite classification of words and the inclusion of some words in particulars, which according to traditional word classification, belong to nouns and verbs. In the prevailing opinion of classical grammarians, particulars are words which express meanings through other words so that the full meaning of particulars is understood only when they are used in constructions with other words of complete meaning. According to a minority opinion among grammarians, particulars express complete meanings.

Speaking of the formal characteristics of particulars, grammarians usually emphasize their lack of changeability and derivation, which implies the absence of affixes typical of changeable types of words. In terms of meaning, particulars are treated as words with incomplete meanings which, because of their unclear meanings, require words with complete meanings, with which they jointly express a complete meaning. In modern linguistic analyses particulars are defined as functional words because they serve mainly to connect other words in order to link various parts of a sentence and in doing so, they express different relations among words. By establishing various relations of dependence with the words of complete meaning, particulars also express certain functional meanings such as negation (*naḡy*), corroboration (*ta'kīd*), question (*istifhām*) etc. The connection which is thereby established between parts of the sentence is described as a special type of expression. From the point of view of syntax, the most significant feature of particulars is that they cannot be a constituent part of the sentence.

According to some modern Arab linguists led by Ibrahīm Anīs and Tammām Ḥassān, the traditional tripartite classification of words is too narrow since it does not include all types of words in Arabic. In their classifications they refer to particulars as *adawāt* and, in addition to particulars (*hurūf*) in the traditional classification, they include other types of words, which according to the traditional classification, fall into the categories of nouns and verbs. However, supporters of the tripartite classification use the term *adawāt* to describe “grammatical means” (*adawāt naḡwiyya*) which may be any of the three types of words used to establish a syntax relationship with other words, thereby creating different meanings, numerous functions and constructions within the sentence.